

Вікторія СОЛОШЕНКО

ТОРГІВЛЯ ТВОРАМИ МИСТЕЦТВА У ЧАСИ ТРЕТЬОГО РАЙХУ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕМІЩЕНИХ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Події Другої світової війни, крім всього іншого, справили вкрай негативні наслідки на царини освіти і культури, зокрема, і на зберігання творів мистецтва та культурних цінностей, що проявилось у незаконному переміщенні та відчуженні багатьох із них у період націонал-соціалізму. Стратегія нацистської Німеччини у період 1933–1945 рр. переслідувала пограбування тисячолітніх культурних надбань людства. Такій стратегії була підпорядкована цілеспрямована державна політика, діяльність відповідних державних органів і проведення масштабних заходів. Наслідком такої політики став величезний масив злочинів – позбавлення власності митців і колекціонерів на їх твори, дискримінація, переслідування і, врешті-решт, фізичне знищення. Загальновідомими є і пограбування німцями окупованих країн та їх національних культурних скарбів. Попри значні зусилля по реституції викрадених колекцій, що здійснюються в країнах Європи і Америки з часів Другої світової війни, близько 100 тис. із цих об'єктів все ще не знайдені. Крім цього, слід мати на увазі ту обставину, що і нині є багато музеїв, які прагнуть обстоювати право не повертати картини законним власникам¹. Варто зазначити, що у період нацизму німецька держава здійснювала масштабні грабівницькі акції і проти власних громадян, втілюючи у життя злочинні цілі та механізми. Підкреслю, що протягом останнього десятиріччя у об'єднаній Німеччині значно активізовано роботу з подолання наслідків націонал-соціалістичного панування в культурній сфері. Тому у даному контексті важливим є з'ясування кола проблем, пов'язаних не лише з трофеями війни, викраденням нацистами творів мистецтва, колекцій, але й історії їх походження, переміщення та подальшого повернення цих цінностей спадкоємцям їх власників.

Загальновідомо, що арт-торгівля у Третьюму райху посідала особливе місце серед заходів влади щодо виявлення і відчуження культурних цінностей, мис-

¹ *Катер М.* Как украденные нацистами картины оказались в Университете Оклахомы. URL: <http://lechaim.ru/events/kak-ukradennye-natsistami-kartiny-okazalis-v-nbsp-uni-versitete-oklahomy/>

тецьких і художніх творів. З цією метою масово задіявалися аукціони під пропагандистськими гаслами виявлення неарійської власності та культурних цінностей. Звичайно, що власники картин, витворів мистецтва як класичного напрямку, так і модерністського спрямування за тих умов диктатури здебільшого втрачали і ці скарби, і власне життя.

Питання діяльності арт-дилерів та формування їх колекцій, виявлення походження і способів відчуження накопичених цінностей є недостатньо висвітленою сторінкою у нацистському терорі. Тематика тогочасного ринку виробів мистецтва, діяльності аукціонних будинків гітлерівської епохи знайшла своє відображення у науковій літературі ще на початку 1980-х років. Класичною є робота К. Герхенрöдера «Ринки мистецтв», яка побачила світ у 1972 р., та низка наступних праць цього ж автора². В цих працях дослідник прагне всебічно розкрити цю складну і багатовимірну проблему.

Зазначимо, що аукціони з давніх давен належали до найстаріших форм торгівлі. Вони були започатковані 500 р. до н.е. і ставали місцем зустрічей, виконували функції урівноваження пропозицій та попиту. Аукціони різних виробів мистецтв з плином часу набували все більш суттєвого значення в усьому світі. На сучасному етапі широкий міжнародний арт-ринок зарекомендував себе у якості важливої культурної і економічної галузі, у якій встановлені мільйонні рекорди продажів творів мистецтва. У цьому зв'язку варто зазначити характерну особливість, яка сприяла розквіту аукціону мистецтв, – це переконання зацікавлених клієнтів у тому, що ціна творів мистецтва на аукціоні відповідає справжній ціні культурної спадщини на ринку мистецтв.

Діяльність найкрупніших аукціонів, як правило, підтверджує слушність такої оцінки. Для прикладу варто назвати кілька провідних з них. Скажімо, «Сотбіс» – один із найстаріших аукціонів світу, заснований у 1744 р. Його штаб-квартира розташована в Нью-Йорку, а філіали представлені у всьому світі, зокрема, у Парижі, Цюриху, Торонто. Тож «Сотбіс» визнається нині лідером саме в категорії «Сучасного мистецтва», основні продажі предметів якого відбуваються щорічно у травні та листопаді у Нью-Йорку, у лютому та червні – у Лондоні.

Ще одним велетнем у світі аукціонної справи вважають головного конкурента «Сотбіс» – «Крістіс» («Christie's»), основне місце розташування якого також змінилося з Лондона на Нью-Йорк. Діяльність обох аукціонів складає біля 90 % ринку аукціонних продажів антикваріату і предметів мистецтва. «Крістіс» здійснює більше 600 продажів на рік. Торги проходять за 80 категоріями: образотворче і декоративне мистецтво, ювелірні вироби, фотографії, меблі і предмети інтер'єру та багато іншого. Аукціонні будинки перед торгами організують виставки, на яких попередньо виставляються твори мистецтва, які згодом продаю-

² Herchenröder C. Die Kunstmärkte. Auflage 4. München. 1972. 336 s.; *Ibidem*. Die neuen Kunstmärkte. Analyse-Bilanz-Ausblick. Auflage 1. Düsseldorf, 1990. 356 s.; *Ibidem*. Die Kunstmärkte im Wandel vom Jahrzehnt des Umbruchs in die Gegenwart. Düsseldorf, 2000. 352 s.

ться за мільйони доларів. На показ твори мистецтва привозять до столиць світу – Токію, Лондона, Парижа, Москви. Такі виставки обов'язково проводять у приміщеннях, які мають історичну цінність і є безпечними для зберігання дорогоцінних творів мистецтва³.

Аукціонний будинок «Бонхамс» («Bonhams»), третій за величиною аукціон у світі, проводить продажі за категоріями, включаючи живопис і машини, музичні інструменти і предмети інтер'єру. «Бонхамс» розмістив свої філії у США, Австралії, ПАР та Гонконзі. Така широка географія дозволяє цьому аукціонному будинку проводити більше 700 торгів на рік у всьому світі. Аукціони проводяться в різних містах залежно від специфіки лотів⁴.

Віденський аукціонний будинок «Доротеум» («Dorotheum») має більше ніж трьохсотрічну історію і донині посідає у німецькомовному просторі провідні позиції. Він найстаріший із головних аукціонів світу, який в рамках глобалізації світового ринку мистецтв відкрив нові представництва у деяких австрійських містах, у Зальцбурзі, а також інших центрах Європи – у Празі і Мілані. Щорічно «Доротеум» проводить близько 600 аукціонів, велика частина з яких – щоденні «аукціони без каталогу» в палаці Доротеум. У рамках аукціонних тижнів проводяться аукціони рідкісних творів образотворчого мистецтва – від робіт старих майстрів до стилю модерн і сучасного мистецтва⁵.

Прикметно, що історичні аспекти сходження арт-ринку певною мірою розкриті П. Ватсоном⁶ у 1990-х роках. Його наукові розвідки були слушно доповнені роботами Г. П. Турнса⁷. Дослідники акцентують увагу на тому, що всі сучасні тенденції арт-ринку мають свою багаторічну, а іноді багатовікову традицію. Покликання, а головне – основне значення аукціонних будинків для дослідження історії мистецтв доводить і розкриває німецький дослідник Ф. Дрінкут у своїй книзі «Сучасна аукціонна торгівля»⁸. Історичне, а також критичне бачення проблеми висвітлено у дослідженнях В. Ульріха⁹, Р. Кассади¹⁰, М. Крекеля¹¹ та інших науковців.

Цими та іншими фахівцями зроблено слушний висновок щодо необхідності комплексного підходу у вивченні сучасної діяльності аукціонів, приділенню уваги їх витокам та історичним етапам сходження. Адже без з'ясування цих аспектів,

³ Крупнейшие аукционы Европы: где и когда? Self made Trip. URL: <https://selfmadetrip.com/krupneyshie-auksionyi-evropi-gde-i-kogda/30.10.2016>

⁴ Там же.

⁵ Там же

⁶ *Watson P.* From Monet to Manhattan: The Rise of the Modern Art Market. London, 1992. 558 p.

⁷ *Thurns H.P.* Der Kunsthändler – die Wandlungen eines Berufes. Munich, 1994. 296 s.

⁸ *Drinkuth F.S.* Der moderne Auktionshandel. Die Kunstwissenschaft und das Geschäft mit der Kunst. Köln, 2003. 308 s.

⁹ *Ulrich W.* Mit dem Rücken zur Kunst. Die neuen Statussymbolen der Macht. Berlin, 2000. 120 s.

¹⁰ *Cassady R.* Auctions and Auctioneering. Berkeley, 1967. 327 p.

¹¹ *Kräkel M.* Auktionstheorie und interne Organisation. Wiesbaden, 1992. 306 s.

а також позиціонування у воєнні та повоєнні періоди, досить складно розібратися у спрямуванні сучасної діяльності аукціонів, оскільки історичне тло переплітається із наступними етапами розвитку і має вплив на сучасне спрямування того чи того закладу.

Поряд з цими питаннями, яким на теперішній час присвячується доволі значне коло праць, у вивчені проблематики сучасної діяльності аукціонних будинків бракує комплексного дослідження історичних і правових аспектів щодо повернення предметів відчуженого мистецтва. Стосовно ФРН ця проблема набуває важливого звучання в контексті формування сучасної культурної політики, з урахуванням практики попередніх десятиліть та відповідей інших демократичних країн на виклики історичної доби у питаннях повернення незаконно відчужених культурних цінностей, майна.

Зарубіжна історіографія, присвячена проблемі викрадених та відчужених нацистами культурних цінностей, представлена широким колом праць учених різних країн світу – ФРН, Австрії, Нідерландів, Франції, Польщі, Швейцарії, США тощо. Це, в першу чергу, праці В. Айхведе¹², П. Грімстед¹³, Р. Денель¹⁴, У. Гартманна¹⁵, У. Гартунг¹⁶, Н. Кислинської-Лобкович¹⁷, М. Квінкенштейн¹⁸, М. Хопп¹⁹, А. Хойс²⁰, В. Рупперта, К. Фурмейстера²¹ та ін.

¹² *Eichwede W., Zubkova E.* Zur Anatomie des Kunstraubs: Die Kunst als Opfer deutscher und sowjetischer Politik im Zweiten Weltkrieg // *Arsprototo: Das Magazin der Kulturstiftung der Länder*. 2014. № 4. S. 25–29.

¹³ *Kennedy Grimsted P.* Art and Icons Lost in East Prussia The Fate of German Seizures from Kyiv Museums // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2013. Vol. 61. № 1. P. 47–91.

¹⁴ *Dehnel R.* Die Täter, die Opfer und die Kunst: Rückblick auf den nationalsozialistischen Raubzug // *Osteuropa Kunst im Konflikt. Kriegsfolgen und Kooperation in Europa*. 2006. № 1–2. Januar–Februar. S. 15–17.

¹⁵ *Hartmann U.* Immer noch Nazi-Raubkunst in Thüringer Sammlungen MDR Thüringen. 8 February 2013, 7 February 2013. URL: <http://www.lootedartcommission.com/PVLSVK53591>

¹⁶ *Hartung U.* Verschleppt und verschollen: Eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948). Bremen, 2000. S. 37–38; *Ibidem.* Raubzüge in der Sowjetunion: Das Sonderkommando Künsberg 1941–1943. Bremen, 1997. 135 s.

¹⁷ *Cieslinska Lobkowicz N.* Gründe, Abgründe, Ansprüche Restitutionspolitik in Polen. Die Täter, die Opfer und die Kunst // *Osteuropa Kunst im Konflikt. Kriegsfolgen und Kooperation in Europa*. 2006. № 1–2. Januar–Februar. S. 263–287.

¹⁸ *Quinkenstein M.A.* Strukturen des illegalen Transfers von aus den polnischen Gebieten stammenden Kunstgütern zwischen Europa und Amerika in den Jahren 1944 bis 1949 // *Historie. Jahresbuch des Zentrum für historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften. Besatzung*. 2013/2014. Folge 7. S. 370–376.

¹⁹ *Hopp M.* Kunsthandel im nationalsozialismus: Adolf Weinmüller in München und Wien. Köln, 2012. 411 s.

²⁰ *Heuss A.* Kunst – und Kulturgutraub: Eine vergleichende Studie zu Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und der Sowjetunion. Heidelberg, 2000. S. 385.

²¹ *Ruppert W., Fuhrmeister C.* Zwischen Deutscher Kunst und internationaler Modernität. Formen der Künftlerausbildung 1918–1968. Bonn, 2007. 260 s.

Доля багатьох предметів культури, які були конфісковані чи викрадені у власників у період з 1933 р. до 1945 р., або без згоди власника продані, залишається недостатньо дослідженою як у світі, так і у ФРН зокрема. Причини цього є абсолютно різні. Частково несвідомо, частково свідомо у повоєнні десятиліття німецькі історики, культурологи, мистецтвознавці і музеєзнавці недостатньо займалися проблематикою виявлення та повернення культурних цінностей, втрачених за часів нацистського панування.

Промовистим прикладом цього може слугувати невизначеність долі творів так званого «дегенеративного мистецтва» в епоху гітлерівської Німеччини. Скажімо, 19 липня 1937 р. пройшла перша виставка «дегенеративного мистецтва», на якій було продемонстровано біля 650 творів, конфіскованих з 32 музеїв Німеччини. Пізніше експозиція побувала у 12 містах і була показана більше ніж 3 млн відвідувачів. Проте 20 березня 1939 р. близько 5 тис. творів живопису і графіки «дегенеративного мистецтва» були спалені в Берліні. Що стосується решти робіт, то певна частина з них була продана за кордон²². Але скільки саме із цих творів продано та яка їх подальша доля, практично невідомо.

Прикладом іншого спрямування є відомий мюнхенський художній аукціонний будинок «Адольф Вейнмюллер» («Adolf Weinmüller»)²³, який заклав підґрунтя сучасного мистецтва в Мюнхені і аукціонного будинку «Ноймейстер» («Neumeister»)²⁴. Природно, що виникає не лише цікавість, а й потреба з'ясувати історію (адже вона донині залишається ще малодослідженою), місце і роль аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер» у нацистській Німеччині.

У контексті проблематики нашої статті актуальним постає питання щодо його причетності до торгівлі творами мистецтва у період 1933–1945 рр., про що йтиметься далі. Насамперед варто більш детально проаналізувати біографію самого його засновника та його діяльність у період нацизму.

Адольф Вейнмюллер (5.05.1886 – 25.03.1958) народився у Фейстенхарі (Верхня Баварія). Він був німецьким арт-дилером часів націонал-соціалізму і часів ФРН. У 1905 р. А. Вейнмюллер розпочав діяльність на державній службі у Бад Рейхенхалі. Під час Першої світової війни був солдатом Західного фронту, після чого у 1921 р. повернувся до роботи і став незалежним арт-дилером у Мюнхені на Макс-Йозефштрассе. Однак про його арт-діяльність у 1920-х роках збереглося мало відомостей. У 1931 р. А. Вейнмюллер вступив до лав НСДРП (підтвердженням цього є членський номер 626358), з того часу його кар'єра стрімко пішла вгору.

²² Дегенеративное искусство. URL: http://artwworld.org.ua/ArtProm/Degenerativnoe_iskusstvo/

²³ Datenbank Kunst und Kulturgutauktionen 1933–1945. Adolf Weinmüller Münchener Kunstversteigerungshaus. Adolf Weinmüller Wiener Kunstversteigerungshaus. URL: http://www.lostart.de/Webs/DE/Provenienz/Weinmueller/AuktionNav.html?cms_param=АНАУS_ID%3D616100381%26node%3Dexpand

²⁴ Neumeister Münchener Kunstauktionshaus GmbH & Co. URL: <https://www.neumeister.com/>

Після того, як арт-дилеру єврейського походження Х. Гельбінгу довелося закрити свою справу через зміну обставин, у 1936 р. більш активно розгорнув свою діяльність Мюнхенський аукціонний будинок «Адольф Вейнмюллер». У наступні роки А. Вейнмюллер був поза конкуренцією. Клієнтами його аукціонного будинку були відомі високопосадовці націонал-соціалісти, такі, як особистий секретар А. Гітлера М. Борман, впливові арт-дилери у нього також замовляли об'єкти мистецтва для «спеціальної місії Лінц».

Аукціоніст А. Вейнмюллер очолював Спілку німецьких торговців творами мистецтва та антикваріатом, яка повинна була входити до рейхскамери образотворчого мистецтва. Він також піклувався про «розчинення» усіх інших об'єднань арт-дилерів. У журналі «Світове мистецтво» (червень 1934 р.) аукціонер пропагував арт-торгівлю у новій Німеччині. У 1935 р. арт-дилери – безпосередні члени рейхскамери та спілки Вейнмюллера – були розпущені. Загалом про складові тогочасної його успішної діяльності мало що відомо. Підкреслимо, що у даному контексті показовим є й те, що А. Вейнмюллер також мав аукціонний будинок у Відні.

Аукціоніст підтримував персональні зв'язки з багатьма високопосадовцями Райху. Безпосередніх контактів з А. Гітлером у А. Вейнмюллера, певно, що не було, не простежуються і його причетність до купівлі творів мистецтва для «місії особливого доручення Лінц». Однак не варто виключати, що він мав доступ до представництва найвищих ешелонів апарату влади і продавав їм твори мистецтва. Але доконаним залишається той факт, що навіть після завершення війни він міг далі продовжувати свою звичну справу. Після 1945 р. не було нікого, хто міг би з ним конкурувати за перше місце у арт-торгівлі Мюнхена. Варто зазначити, що американці після війни намагалися виступити із звинуваченнями проти А. Вейнмюллера, і він навіть до 1948 р. не отримував ліцензії. Однак довести факт того, що він вів торгівлю відчуженими культурними цінностями, не вдалося, оскільки вважалося, що усі документи згоріли під час повітряного нападу, а сам аукціонний будинок було зруйновано. Його словам вірили, отже, справа не зрушила з місця, а усі спроби завадити його діяльності наражалися на супротив.

Підкреслимо, що бойкот 1933 р. проти євреїв негативно вплинув на діяльність арт-дилерів, а пізніше і на підготовку у листопаді того року відповідного закону про культуру. Таким чином, євреї були повністю витіснені з цієї важливої економічної і культурної галузі. Перш за все, це призвело у Мюнхені – місті мистецтв – до того, що ліквідовані маленькі підприємства усі одночасно змушені були виставити свої товари на продаж.

А. Вейнмюллер брав активну участь у переслідуванні арт-дилерів єврейського походження. Існує листування, датоване 1935 р., у якому повідомлялося арт-дилерам про те, що вони протягом чотирьох тижнів зобов'язані закрити свою справу. Цей лист має пряме відношення до А. Вейнмюллера. У такий спосіб він позбавився єврейської конкуренції.

Пізніше як радник різних установ та інституцій, таких як промислова та торгова палати, він завжди виступав опонентом у наданні іншим ліцензій на ведення арт-торгівлі та на розширення діяльності і у такий спосіб засвідчував свою монополію у Мюнхені.

Наступником Адольфа Вейнмюллера був Рудольф Ноймейстер, який у 1951 р. оселився у Мюнхені як аукціонер, а у липні 1958 р. викупив аукціонний будинок «Адольф Вейнмюллер». Для Р. Ноймейстера така покупка була надзвичайно важливою. В придбаному аукціонному будинку, відомому надалі як будинок мистецтв «Ноймейстер» у Мюнхені, і нині зберігаються у досить великій кількості малюнки, картини, графіка, порцеляна, прикраси, меблі. Це численні твори мистецтва від початку XV ст. і до нині.

У 2008 р. донька Рудольфа Ноймейстера Катрін Штоль перейняла справу батька і стала власницею аукціонного будинку «Ноймейстер». Прагнучи долучитися до справи подолання наслідків політики націонал-соціалізму у культурній сфері, К. Штоль здійснила рідкісний і єдиний у своєму вимірі крок. Вона спонукала до наукового дослідження злочинів націонал-соціалістів у сфері культури, відкривши доступ до закритих архівів будинку «Ноймейстер» як наступника аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер». Це стало своєрідним потужним проривом у подоланні наслідків тоталітаризму в Німеччині.

Важливо зазначити, що на такі відверті кроки донині не зважувався жоден німецький аукціонний будинок. К. Штоль, надаючи доступ до архівів, тим самим заклала наукове підґрунття для реалізації низки проектів щодо пошуку та розсекречення архівних документів, що стосуються творів мистецтва. Вона залучила до тісної співпраці Центральний Інститут мистецтв у Мюнхені та Центр досліджень походження творів мистецтва у Берліні. Вагомим був внесок у цю непросту справу мистецтвознавців Майке Хопп та Уве Гартманна. Результати проведеної ними роботи були опубліковані та широко оприлюднені у травні 2012 р. Підтвердженням цього є спеціалізовані видання Центрального інституту історії мистецтв в Мюнхені і кандидатська дисертація М. Хопп «Арт-дилери в нацистській Німеччині. Адольф Вейнмюллер у Мюнхені та Відні»²⁵. Перший робочий контакт між К. Штоль і М. Хопп відбувся ще у 2008 р. Тоді ж знайдені документи було передано для розсекречення та подальшого оцифрування.

Автору статті представилася приємна нагода під час наукового відрядження у 2016 р. до Центрального інституту історії мистецтв у Мюнхені долучитися до нової пошукової атмосфери аукціонного будинку «Ноймейстер», побувати на лекції Катрін Штоль про історію викриття злочинів націонал-соціалізму, роль відомих арт-дилерів Мюнхена 1930–1960-х років і аукціонного будинку свого батька. К. Штоль спромоглася на такі важливі і рішучі кроки, як розшукати і опитати свідків, знайти закриті документи і дослідити їх, розсекретити і оцифрувати, а головне, зробити висновки і вивести уроки для нинішніх поколінь. Важливо

²⁵ Hopp M. Kunsthandel im nationalsozialismus...

також підкреслити, що цей пошуковий проект частково фінансувався її власним коштом.

У процесі виконання дослідницького проекту 2009 р. у підвалі цього аукціонного будинку було знайдено вогнетривку шафу з документами, де збережені усі зв'язки аукціонних протоколів також і післявоєнного часу. Одинадцять з вісімнадцяти каталогів були анотовані і підписані від руки, важливо, що розкриті імена як постачальників, так і покупців. Знайдено записну базу даних, яка складається з 35 тис. записів, – це 150 тис. імен, номерів, цін відповідних творів тощо. Але тут на дослідників чекала проблема: вона полягала в тому, що ці облікові книги зі старого паперу, він недовговічний і частково у поганому стані. Отже, першопочатковим завданням була реставрація документів, а їх наступна оцифровка тривала шість місяців. У підсумку було повністю оброблено, оцифровано і транскрибовано 35 тис. документів.

Зазначимо, що анотовані каталоги були знайдені у технічному приміщенні, в якому протягом року обертається близько 15 тис. об'єктів культури. «Однак ми ніколи не розраховували у виключно технічному приміщенні знайти такі важливі документальні джерела», – засвідчила К. Штоль²⁶. Ця сенсаційна знахідка проливає світло на взаємозв'язки аукціонерів і клієнтів будинку «Адольф Вейнмюллер» та дозволяє здійснити ретельний аналіз відповідних купівель / продажів. Ці документи стосуються не лише аукціонного будинку у Мюнхені, а також окремих аукціонів віденських активів А. Вейнмюллера. Важливим є той факт, що мюнхенські документи не містять прогалин, однак щодо віденських документів знайдено одинадцять із вісімнадцяти каталогів, які є нерівномірно насиченими, водночас можуть надати важливі нові знання. Це означає, що нині представляється цілком можливим відтворити повну картину, що було куплено, продано та запропоновано через аукціонний будинок, хоча, звичайно, ще залишилося багато відкритих питань щодо історії походження тих чи тих об'єктів.

Варто підкреслити, що в аукціонному будинку «Ноймейстер» є три архіви, де зберігалися документи. Кожен із них по-своєму важливий. При розшуку їх були проведені опитування серед співробітників, які багато років тому вийшли на пенсію, на предмет того, чи існує вірогідність знайти ще будь-які документи часів А. Вейнмюллера. Досвідчені архіваріуси суттєво допомогли у розв'язанні цього питання. Було з'ясовано, що, дійсно, існують істотні доповнення віднайденого документального масиву.

Завдяки вміщеній в джерелах інформації вдалося, наприклад, встановити, що у Відні у архітектора Готхільфа лише деякі об'єкти були продані з молотка, у А. Вейнмюллера – це майже 70 об'єктів. З цієї колекції картина Ф. фон Амер-

²⁶ Katrin Stoll Auktionshaus veröffentlicht Datensätze aus NS-Zeit. URL: http://www.deutschlandfunk.de/raubkunst-auktionshaus-veroeffentlicht-datensaetze-aus-ns.691.de.html?dram:article_id=287740

лінгса була реституйована у Відні у 2008 р. та на аукціоні «Доротеум» продана за 1,5 млн дол. для колекції Ліхтенштейна²⁷.

Також віднайдено дакази, які цілком підтверджують значні прибутки від поставок гестапо, що А. Вейнмюллер завжди категорично заперечував. Гостро поставлене впливовими німецькими газетами питання щодо розсекречення архівів мюнхенського аукціонного будинку «Ноймейстер» спонукав його теперішню власницю опублікувати на веб-сторінці бази даних lostart.de каталоги аукціонного будинку «Адольф Вейнмюллер» з 1933 р. до 1945 р. Оприлюднена інформація показала, що націонал-соціалістами в Європі за цей період було викрадено неймовірну кількість творів мистецтва – 600 тис.: із них 200 тис. у Німеччині та Австрії, 100 тис. у Західній Європі і 300 тис. у Східній Європі. Важливим є також факт, що біля 100 тис. примірників ідентифікованих творів мистецтва ще досі не повернуто законним власникам. Як стверджують фахівці, вони знаходяться у офіційних і приватних колекціях різних країн світу²⁸.

Досліджуючи арт-діяльність А. Вейнмюллера, можна провести деякі паралелі з діяльністю арт-дилера Г. Гурліта. Як відомо, він досяг найбільших успіхів за часів панування націонал-соціалізму. Проте навіть після війни Гурліт залишався працювати у відомій для нього царині. У випадку його сина К. Гурліта йшлося про знахідку творів мистецтв у його мюнхенській квартирі в 2012 р. Історично склалося так, що ця знахідка стала «знахідкою століття». Вона з новою силою розпалила дискусію щодо походження предметів культури, яка триває й до нині. Як з'ясувалося, вражаюча колекція включає більше 1300 полотен художників класичного модернізму. Зокрема, це роботи пензля П. Пікассо, М. Шагала, П. Ренуара, А. Матісса, Е. Нольде та ін. За оцінками експертів, загальна вартість «знахідки століття» перевищує 1 млрд. євро²⁹. Це стало новим поштовхом і водночас ще одним шансом для досягнення плідних результатів у непростій справі подолання наслідків політики націонал-соціалізму. Показово, що за перші два роки з цієї величезної кількості робіт було досліджено 500 картин на предмет їх обтяжуючого минулого. З огляду на необхідність з'ясування історії надходження кожної картини до аукціонного будинку, аукціонний будинок «Ноймейстер» встановив плідні контакти з Німецькою державною картинною галереєю та відповідними дослідницькими центрами.

²⁷ Datenbank Kunst und Kulturgutauktionen 1933–1945...

²⁸ Entartete Kunst. URL: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/e/entartete-kunst/>; Nazi plunder. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nazi_plunder; Why finding Nazi-looted art is a question of justice. URL: <http://www.pbs.org/newshour/updates/why-finding-nazi-looted-art-is-a-question-of-justice/>

²⁹ Sammlung Gurlitt soll ins Ausland gehen // Süddeutsche Zeitung. 2014. 7 Mai. URL: <http://www.sueddeutsche.de/politik/testament-von-cornelius-gurlitt-sammlung-gurlitt-soll-ins-ausland-gehen-1.1953134>; Der Fall Gurlitt und die Folgen. Deutschlandfunk. URL: <http://www.deutschlandfunk.de/kunstfund-der-fall-gurlitt-und-die-folgen.724>

Чому К. Штоль зважилася на рішучі кроки щодо розсекречення архівних даних аукціонного будинку? Сама вона пояснила це тим, що батьки виховували у неї почуття справедливості і вчили впевнено йти життєвою стежею. Отже, вона мала поділитися тією важливою інформацією, якою володіла. Наскільки велике значення мала дана інформація, їй тоді не було достеменно відомо. І те, яку позитивну роль нині відіграє зміст переданих нею матеріалів, важко переоцінити. Звичайно, що для К. Штоль гучний резонанс навколо торгівлі творами мистецтва та діяльності аукціонних будинків у період нацизму став вельми неочікуваним. Важливим залишається значення знайдених документів і матеріалів для дослідження тогочасної епохи націонал-соціалізму і винесення з цього адекватних висновків та уроків.

Важливо відзначити і досить вразливий бік проблеми – вже з'явилися заявники, які знають про картини з обтяжуючими фактами, і вони можуть висувати свої претензії до аукціонних будинків. Як саме вони будуть задовольнятися і реалізовуватися – це вже юридичний вимір питання. Зрозуміло, що вирішальними аргументами мають стати факти, що містяться у цих важливих документах і здатні запобігти будь-яких спекуляцій щодо обставин чи особистостей, які були задіяні націонал-соціалістами. Напевно, будуть висунуті претензії, які не можна буде підтвердити документально, однак і вони також можуть бути досліджені і залучені до актів. Варто зазначити, що це взагалі перший німецький аукціонний будинок, який виніс на загал свою причетність до злочинів націонал-соціалізму. Адже арт-торгівля у Третньому райху була доволі чільно залучена до виявлення неарійської власності та культурних цінностей, сприяла у подальшому їх відчуженню. Мюнхенський аукціонний будинок «Ноймейстер» першим дав змогу подивитися на цей аспект через призму документальних свідчень і, як слушно зазначила мистецтвознавець М. Хопп, першим поділився власним болючим досвідом у цій царині. Також завдяки доступу до розсекречених історичних документів було реалізовано й інший проект. Він вже охоплював наступний після 1945 р. період. Здійснення цього проекту дозволило відстежити активність аукціонного будинку у непрості повоєнні часи.

Цікавими й досі відкритими залишаються інші взаємопов'язані питання. Йдеться про можливий зв'язок Р. Ноймейстера і А. Вейнмюллера, а також чи міг він знати про те, що А. Вейнмюллер був прихильником торгівлі творами мистецтва в Третньому райху та одним із тих, хто співпрацював з гестапо та іншими нацистськими організаціями у справі купівлі та продажу картин та інших об'єктів культури, які були відчужені у євреїв. Проте співставлення хроніки подій, історичних реалій пояснює, що Р. Ноймейстер був для цього дуже молодою людиною. Адже народився він у 1925 р., і на період приходу до влади націонал-соціалістів йому було лише вісім років, а на час закінчення війни – двадцять. Тоді він ще не мав жодного відношення до арт-торгівлі, долучившись до цього значно пізніше.

Але інакше могло статися по війні. Як справедливо зазначала М. Хопп, не можна забувати про те, що у 1946–1948 рр. був дещо інший досвід і ставлення до

тих найжахливіших злочинів. Втрачене мистецтво мало тоді іншу значущість. На тлі Голокосту та всіх незбагнених злочинів, скоєних гітлерівським режимом, процес подолання наслідків культурної політики націонал-соціалізму не набув тієї гостроти, як це сталося пізніше. Клієнти, які змушені були виїхати від переслідувань нацистів до США, за океаном досить позитивно висловлювалися про арт-дилера А. Вейнмюллера³⁰.

В останні десятиліття кардинально змінився у змістовному вимірі як сам арт-ринок, так і суспільне ставлення до нього. На друге місце відійшла економічна складова торгівлі творами мистецтва. Головним важелем почала виступати мистецька цінність твору.

У науковому плані в поле дослідницької уваги потрапляє аналіз кожної сфери функціонування ринку мистецтв – це зарубіжні аукціонні будинки, національні аукціонні будинки, аукціонна і галерейна торгівля, музеї та колекції. В цілому арт-ринок, тенденції та зміни, що відбуваються на ньому, потребують на сучасному етапі ґрунтовного опрацювання. Важливим при цьому постає питання умов повернення попереднім власникам чи відшкодування за втрати творів мистецтва.

Ключовою подією світового значення у справі повернення та реституції культурних цінностей, втрачених в різних країнах світу, стала Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.). Ця конференція була організована Держдепартаментом Сполучених Штатів Америки. На конференції були присутні представники більш ніж 40 країн світу і єврейських організацій. В ході її роботи особлива увага була приділена проблемі пошуку награбованих творів мистецтва і розроблена низка міжнародних правил щодо їх повернення. Було прийнято 11 важливих принципових положень, а в їх числі – щодо необхідності здійснення ідентифікації награбованих і конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців³¹. Виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998 р., Федеральний уряд об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання долучитися до дослідження походження та реституції культурних цінностей.

Підкреслимо, що досвід ФРН у розв'язанні цього важливого завдання – ідентифікації та повернення розграбованого націонал-соціалістами майна, культурних цінностей – є неоціненним. Адже його вирішення було поставлено на ґрунтовну державну основу. У 1998 р. у Німеччині (м. Магдебург) було засновано Координаційне бюро з розшуку втрачених культурних цінностей (нині Німецький центр втрачених культурних цінностей). Бюро бере активну участь у пошуках

³⁰ Schmitz C. Kellerfund von Auktionsprotokollen der NS-Zeit. URL: http://www.deutschlandfunk.de/kellerfund-von-auktionsprotokollen-der-ns-zeit.691.de.html?dram:article_id=243416; Солошенко В. Досвід подолання наслідків політики націонал-соціалізму // Зовнішні справи. 2016. № 8. С. 28–34.

³¹ Washington Conference Principles on Nazi Confiscated Art. Diplomacy in Action. U.S. Department of State. URL: <http://www.state.gov/p/eur/rt/hlcst/122038.htm>

творів мистецтва та створенні банку інформації про викрадені чи втрачені культурні цінності. Грунтовна робота проводиться щодо реконструкції колекцій, встановлення оригінальності та цінності творів мистецтва. Німецькі державні музеї, архіви та бібліотеки з метою сприяння пошуку конфіскованих нацистами творів мистецтва підготували низку інформаційних матеріалів, які дозволяють знайти численні докази автентичності та перевірити право власності за період з 1933 р. до 1945 р. Таким чином, завдяки створенню та діяльності німецького Координаційного бюро з розшуку втрачених культурних цінностей (Німецького центру втрачених культурних цінностей), наукові дослідження у цій площині було піднесено на новий якісний рівень.

Нині тиск на аукціонні будинки доволі відчутно збільшується. Реституційні вимоги, які висувуються до музеїв та аукціонів, призвели до того, що справа повернення відчужених культурних цінностей набула політичного звучання. Підкреслимо, що існує заява Федерального уряду, федеральних земель та комунальних об'єднань щодо розшуку та повернення культурних цінностей, особливо єврейського майна, конфіскованого під час переслідувань націонал-соціалістами.

Описаний приклад у арт-торгівлі – це особливий випадок, коли приватний підприємець відкриває ексклюзивні документи з даними про колишніх клієнтів, які бажають залишитися не названими. Важливо, щоб цей експеримент та дії аукціонного будинку «Ноймейстер» надали більше простору дослідженням щодо походження культурних цінностей.

Нині все частіше лунають звинувачення на адресу німецьких музеїв у тому, що вони мають причетність до продажу культурних цінностей нащадкам колишніх високопосадовців райху. Відмітимо, що це питання є складним і потребує ретельного дослідження, а також низки беззаперечних доказів щодо здійснення подібних дій. Переговорний процес відносно повернення того або іншого об'єкту – справа довготривала, часто вона через об'єктивні причини затягується на роки.

Між тим, виняткові й водночас дорогі предмети мистецтва досі розпорошені по всьому світу. Німецькі історики і мистецтвознавці ретельно і регулярно вивчають каталоги всесвітньо відомих аукціонних будинків на предмет появи в них творів, відчужених нацистами. Особливий інтерес викликають твори мистецтва, які розпродавалися зі знаменитих колекцій, а також твори, вилучені насильницьким шляхом у євреїв. Але відстежувати предмети культурної спадщини різних країн світу, що знаходяться в приватних колекціях, – це дуже складна і копітка робота. Куплені на аукціонах і у приватних колекціонерів цінності не завжди мають легальне походження, досить складно простежити їх переміщення, історію від першого до останнього власника.

Складнощі виникають під час пошуку і з'ясування походження трофейного і розграбованого мистецтва. Відбувається ретельне опрацювання будь-яких даних, які можуть засвідчити приналежність досліджуваного об'єкту. Це написи на зворотному боці, відмітки художників і власників на картинах, рукописні записи, маргіналії, присвячення, ініціали, друк тощо.

Досить важливим є досвід ФРН останніх десятиліть у справі подолання наслідків політики націонал-соціалізму, зокрема, розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва. І описаний приклад – неординарний та мужній крок власниці аукціонного будинку «Ноймейстер» Катрін Штоль – цілком вкладається у площину державної німецької політики та доповнює заходи уряду сучасної Німеччини у даній сфері. Таке нове ставлення у громадян сучасної ФРН до успадкованої від Третього райху проблеми, реальні дії відомого аукціонного будинку в Баварії спроможні бути підтриманими міжнародним співтовариством та іншими учасниками арт-ринку. Водночас це розширить перспективу наукового дослідження історії нацизму і його політики у царині культури та мистецтва.

